

süleyman hayri bolay ile osmanlı düşünce geleneği üzerine söyleşi

SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY

Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi (Felsefe)

Eskireni: Osmanlı düşünce geleneği hakkında sürekli bir genelleme/itham yapılır. O da Osmanlı âlim ve düşünürlerinin yeni bir tezlerinin olmadığı; kendilerinden öncekilerin tekrarından başka bir iş yapmadıkları, dolayısıyla yeni, özgün ve orijinal yönlerinin bulunmadığıdır. Öyleyse düşünce ve tefekkürden uzak sürekli şerh ve haşiye içerisinde olduğu iddia edilen Osmanlı Devleti nasıl bir cihan devleti oldu?

Süleyman Hayri Bolay: Osmanlı âlim ve düşünürlerinin, Osmanlı düşüncesinin bir geleneği olmadığı söylenir durur. Bunu söyleyenlerin hangisi, 600 senelik Osmanlı düşüncesi ve ilmî çalışmaları hakkında hangi araştırmayı yapmıştır? Kaç tanesi Osmanlı düşüncesinin anahtar kavramlarına göre yetişmiştir. Araştırma yapmak isteseler o düşüncenin muhtevasını anlayabilecekler mi? Mesela bir dil ve anlam felsefesini anlamak için, Batı'da bilhassa son zamanlarda çok gelişme kaydeden dil ve anlam felsefelerinin temsilcilerini ve felsefelerini biliyorlar mı? Yahut Batı felsefî düşüncesini birbiriyle bağlantıları

içinde ne kadar tetkik etmişlerdir ve ne kadar vâkıf-
tırlar? Ben elli senedir Batı felsefesi tarihiyle uğraşı-
rım, benim böyle bir iddiam yoktur. Batı Felsefesi
iyi bilinmeden ne İslam düşüncesi ve ne de Osman-
lı düşüncesi iyi anlaşılabilir? Yüz binlerce risale ve
eserin daha bir indeksi bile yapılmış değildir. Bu
eserlerin edisyon kritiği yapılarak yayımlandıktan
sonra bunlar üzerinde doğru çalışmalar yapılabilir.
Osmanlı düşüncesi dönem dönem bölünerek gruplar
halinde uzun seneler çalışmakla ancak anlaşılabilir.
İnkâr etmek kolaylıktır ve bence tembelliktir. Ba-
na soruyorlar, Osmanlıda neden Batıdaki gibi dü-
şünce akımları çıkamamıştır diye. İlla Batılılar gibi
akımlar mı olması gerekir? Batı'da bir Dâvûd-i Kay-
serî, bir Ekmeleddin Bâbertî (Bayburtlu Ekmeled-
din)Molla Fenarî, Hocasade Muslihiddin Mustafa,
bir Kemalpaşazade, bir Muhyiddin Kafıyeci, bir Ali
Kuşcu, bir kınalızade Ali Efendi, bir Kâtip Çelebî,
bir Gelenbevî var mı?

Mesela Kemalpaşazade, hem harplere fiilen katılan
bir asker, hem kadı/hakim, hem şeyhülislâm yani
sadrizam vekili, hem harplerin yapılıp yapılmaması
için fetva verebilen bir memur. Öte yandan 10 ciltlik
Osmanlı tarihi yazan büyük tarihçi, büyük bir edip

ve yazar, önemli bir dilci, sözlükçü, çok çeşitli felse-
fe meselelerine dair yazılmış 200den fazla risale sa-
hibi. Sadece akıl için üç ayrı risalesi var. Bu zat ay-
nı zamanda bir müfessirdir. Batıda böyle kaç kişi var
ve bu zatın bütün eserleri incelenip tefekkürü ve fel-
sefi değeri ortaya konulmuş mudur? Gerçi hakkında
iki felsefi tez hazırlanmış ve yayımlanmıştır, fakat
daha çok araştırılması icap eder.

Batının iki büyük filozofu olarak bilinen Hegel ve
Kant'ın böyle idarî cepheleri yok. Onlar sadece ge-
niş imkânlar içinde dersler vermişler, düşünmüşler
ve yazmışlardır. Kant zaten hiç evlenmemiş, bulun-
duğu Königsberg kasabasında üniversitede dersler
vermiş, iki defa komşu kasabaya gitmiş, bir züht ta-
rikatına mensup anasının dizinin dibinde okuyup
yazmıştır. Hegel ise kendisini Prusya imparatorluğunun
resmî filozofu ilan ettirmiş, Prusya imparatorluğunun
herkesin boyun eğmesi gereken bir Tanrı dev-
leti olarak temellendirmiştir. İki de Hristiyanlığa
teslim olmuş ve mutlak dedikleri o dini makul hale
getirmek için uğraşmışlardır.

Her şeyden evvel şunu belirtelim ki Türk Millî Tari-
hi ile Batı toplumlarını izah kalıpları birbiriyle hiç

bir zaman uzlaşamaz. Onların Tarihi hürriyeti elde etme mücadeleleri ise, bizimki de adaleti, hürriyetleri, siyasette, inançta ve diğer sahalarda idare ettikleri topluluklara hediye etme ve onları koruma tarihidir. Onlarınki sömürme ve ezme tarihi bizimki ise sömürgecilere karşı ülkeleri, bölgeleri koruma tarihidir. Bu gün de arkası gelmeyen haçlı zihniyeti ve seferleriyle mücadeleler bunun en güzel örneğidir. Bu bakımdan Batı'nın Eski Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ (Kölelik-feodalite ve kapitalist sömürme) diye tasnif ettiği tarihi dönemler, bizim, İslâm'ın ve doğu devletlerinin tarihiyle uyuşmamaktadır. Dolayısıyla her şeyde Batı'ya endekslenip her şeyimizi onlara göre değerlendirmek mecburiyetinde değiliz. Artık bu aşağılık duygusunu üzerimizden atmalıyız. Bu ancak kendimize, kendi tarihimize, kültürümüze ve fikir hayatımıza dönmek oradaki doğruları ve değerleri ortaya koymakla mümkün olacaktır.

Onların Tarihi hürriyeti elde etme mücadeleleri ise, bizimki de adaleti, hürriyetleri, siyasette, inançta ve diğer sahalarda idare ettikleri topluluklara hediye etme ve onları koruma tarihidir. Onlarınki sömürme ve ezme tarihi bizimki ise sömürgecilere karşı ülkeleri, bölgeleri koruma tarihidir.

Mesela, Muhyiddin Kafiyeçi, bir "Zeydun Gâimun" gibi iki kelimele bir isim cümlesi üzerine 113 farklı yorum yapmış. Var mı böyle bir dil felsefecisi Batı'da? Ben bu yorumların 40 kadarını tercüme ettim, "Osmanlıda Düşünce Hayatı ve Felsefe" adlı kitabıma aldım. Fakat ötekileri manaca anlayabilmiş değilim. Çünkü maalesef ben o kültüre, o kavramlara ve düşünce sistemine göre yetişmedim. Dolayısıyla onları tercüme edemedim

Şerh ve haşiye Batı'da da var. Fakat adları değişik. Her şerh veya haşiye tekrar demek değildir. Mesela Kemalpaşazade'nin Tehafüt Haşiyesi, tamamen özgün olup bilimsel ve felsefi zihniyetle yapılmıştır. Bazıları istedikleri kadar ona felsefi değil desinler. Onlar öyle söylemekle eser değerinden kaybedecek değildir. Mesela Şeyh Bedreddin'in Vâridat'ı 15-20 sayfalık bir metin. Buna büyük boy 119 varaklık yani aşağı yukarı 300 sayfalık bir şerh yazan Şeyh

Yavsî, sadece yazara methiye mi düzmüş, yoksa varlık ve bilgi felsefesi mi yapmış? Hangi felsefeci bunu merak edip de okumuş ve değerlendirmiştir?

Eskiden Osmanlıda ilim de, felsefe de, sanat da hiçbir şey yok, diyen bazı marksistlerimiz bile artık tv kanallarında çıkıp, biz böyle demiştik, ama bilim, felsefe ve sanatın olmadığı bir cihan devleti 600 sene nasıl yaşadı ve dünyaya nizam verdi? Biz yanlış düşünüyoruz diyebiliyorlar. Bunlarsız aslında hiçbir devlet ayakta duramaz. Bu sebeple milletin, tarihini ve ecdadını sevenlerin, geleceğimizi aydınlatabilmemiz için yakın ve uzak düşünce hayatımızı ciddi surette tetkik etmeleri icap eder.

Osmanlılar, düşünce ve tefekkürden şerh ve haşiye yazmaktan başka bir şey yapmamışlardır demek, kendi âlimlerimize yapılabilecek en büyük bühtan ve hakarettir. Bunu söyleyenler de cahilliklerinden bunu söylerler. Ahmedî gibi bir şairin "İskendername"sine 8750 beyitlik manzum eserine bakanlar için, hangi felsefe meseleleri ele alınmış ve bu meseleler halka bu yoldan nasıl ulaştırılmıştır? Şerh ve haşiye yazmak için o kitaplardaki fikri seviyeyi üst seviyede kavramak için bile sağlam ve yüksek bir kültür ve tefekkür düzeyine sahip olmak gerekmez mi? Biz prof. olarak o metinleri okuyup anlamakta güçlük çekiyorsak veya anlayamıyorsak, bu bizde bir noksanlık olduğunu ortaya koymaz mı?

Eskireni: Osmanlı Fikir Tarihinde, felsefi bir geleniğin olmadığı yönünde temellendirilmemiş bir kanaat yaygındır. Zira henüz Osmanlı'nın felsefe ve hikmet külliyyâtı üzerinde yeterince araştırma mevcut değildir. Özellikle de 13. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasındaki beş asırlık bir zaman dilimi henüz gerçek anlamda bakir bir alan olarak yeni bilim insanlarının incelemesini beklemektedir. Siz bu konuda neler söylemek istersiniz

Süleyman Hayri Bolay: Yukarıda bazı şeyleri söyledim. 13. asır başlarında vefat etmiş olan Fahreddin Razi, bizde sadece bir müfessir olarak tanınır. Buna bağlı olarak kelamcı yönü üzerinde de kısmen duruluyor. Ama Bazı Müslüman ve Batılı felsefeciler Fahreddin Razi'yi büyük filozof olarak kitaplarında inceliyorlar. Mesela Osman Emin Şahin adlı Mısırlı bir felsefeci 1972 de Paris'te bir kitap neşretti: L'originalité Créatrice de la Philosophie Musulmane, Maisonneuve kitabevi, 1972 (Müslüman Felsefesinin Yaratıcı Orijinalitesi). Bu kitapta yazar, İbni Si-

na'ya ve benzerlerine yer vermemiş, ama Gazalî'ye ve Fahreddin Razi'ye orijinal filozoflar olarak geniş yer vermiştir. İcî, Taftazanî, Cürçânî, Sadreddin Konevî (ö.1274) gibi daha niceleri yeterince incelenip değerlendirilmemiştir. Bunların ana eserleri Osmanlı medreselerinin temel kitapları idi.

Taftazanî'nin bilgi felsefesinin Batıdaki bazı filozoflarla mukayese edilebileceğini ve Konevî'nin varlık anlayışının Heidegger ile mukayese edilebileceğini Hilmi Ziya Bey söylüyor. Mesela Ali Kuşçu gibi bir matematikçi ve astronomun Nâsır-ı Tûsî'nin "Tecrîd'ül-Kelam"ına yazdığı geniş bir şerh var: "Şerh-i Tecrîd'il-Kelam". Bu kitabı okuyan ve Batı felsefesini asıl kaynaklarından inceleyerek çok iyi öğrenmiş bir arkadaş geçenlerde bana şunu söyledi: "Bu kitabı okuduktan sonra Heidegger'in eserleri bana gazete makalesi seviyesinde görünmeye başladı." Şerh deyip geçiyoruz, şerhleri küçük görüyoruz. Sadrüşşeria Ubeydullah bin Mes'ud el-Mahbûbî'nin bir risalesi var: "Mukaddemât-ı Erbaa Risalesi." Bu zatın "et-Tavdîh fi Şerhi't-Tenkîh" adlı eserinde Muttezile'nin ve Eş'arîlerin "hüsün-kubuh/iyilik ve kötülük"le ilgili fiillerin ortaya çıkmasındaki şartları ve bunların neticelerini tartışmakta kullanılmak üzere dört öncülde bahsedilir. Aslında bu risale iki sayfalık bir risaledir. Bu risalede ahlak ontolojisi yapılıyor. Ahlakî fiilin mesela "vurmak" mastarından itibaren nasıl meydana geldiğini inceliyor.

Ben bu risaleyi tercüme ettim, ama metin o kadar yoğun ki hiçbir şey anlaşılıyor. Yani fikrî seviyem o metni olduğu gibi okuyup anlamaya ve yorumlamaya da yetmiyor. Mutlaka bir şerhi ile tercüme etmek lâzım. Osmanlı müelliflerinden birçok kimse bu risaleye şerh yazmışlar. Bunlar arasında 38, 48 vs. varak (yaprak) yani 96 sayfa olan şerhler var. Kaç kişi bunlarla ilgilendi? Bunlar üzerinde hangi tezler hazırlandı? Bilmiyoruz. Bütün bunlar genişçe araştırılıp yorumlandıktan sonra hangi akımların ve hangi geleneklerin hâkim olduğu ortaya çıkabilir.

Yine 1384-85 civarında vefat etmiş olan Bayburtlu Ekmeleddin (Bâbertî) "Şerh-i telhîs" adlı belağata dair 800 sayfalık bir eserini Mısırlı bir âlim tahkiki olarak neşretmiş. Belağat demek, dil ve anlam felsefesi demektir. Bu zatın 20 eseri biliniyor. Bir kısmı yazma halinde. Bunun örnekleri pek çoktur. Bereket versin Araplar bu eserlerin bir kısmının edisyon kritiklerini yaparak neşrediyorlar. Yoksa hiç

haberimiz olmayacaktır. Birgivî Mehmed Efendi'nin risalelerinin Batı dünyasında o zamandan beri hangi akisleri uyandırdığı kaç kişi tarafından biliniyor?

Kim veya kimler bu eserleri biliyor veya inceliyor, tahlilini yapıyor veya tahlilini yapabiliyor mu? Bunları becerebiliyorsak, o zaman düşünce hayatımızdaki fikrî gelenek halkaları da muhtemelen ortaya çıkacaktır.

Bir Ahmed Cevdet Paşa (ö.1895), 19. asır İslâm Dünyasının en büyük âlimi, hukukçusu ve mütefekkiri olarak bilinir. Mecelle'yi telif eden heyetin başındaki âlim olarak, Fransız Medenî Kanununun Osmanlı ülkesinde uygulanmasını önlediği halde Fransızlar ona en büyük nişanları olan "Legion d'Honneur" nişanını verdiler. A. Cevdet Paşa devletin resmî tarihçisi, hukukçu, mantıkçı, vali, adliye, maarif ve nafia vekillikleri yapmış, devletin yapısında köklü değişimler yapmış bir kimsedir. Batı'da böyle hem valilik, hem vezirlik(bakanlık) yapmış, hem kanunnameler hazırlamış, hem tefekkürü ve ilmi atbaşı yürütmüş, hem devlete karşı birtakım isyanları bastırmış çok yönlü kaç tane adamları var?

Batı'nın Eski Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ (Kölelik-feodalite ve kapitalist sömürme) diye tasnif ettiği tarihi dönemler, bizim, İslâm'ın ve doğu devletlerinin tarihiyle uyuşmamaktadır. Dolayısıyla her şeyde Batı'ya endekslenip her şeyimizi onlara göre değerlendirmek mecburiyetinde değiliz.

Buna rağmen M. İbni Arabî(ö.1240)den itibaren 1950 lere kadar devam eden bir vahdet-i vücûd geleneği, Fatih'ten itibaren bir Tehafût geleneği, bir mantık, bilgi ve varlık felsefesi geleneği olduğunu biliyoruz.

Ayrıca ilmi ve fikrî öğretim ve eğitimde köklü bir istikrar ve gelenek olduğu da biliniyor. Bu gelenek olmasaydı ne A.Cevdat Paşa, ne Ali Süavi, ne Namık Kemal, ne Tunuslu Hayreddin Paşa, ne İsmail Fenî, ne Filibeli Ahmed Hilmi, ne Rıza Tevfik, ne Mehmed Akif, ne Büyük Haydar Efendi, ne İzmirli İsmail Hakkı, ne M.Hamdi Yazır, ne Ahmed Naim, ne Mehmed Ali Aynî, ne Ahmed Hamdi Akseki, ne Ömer Nasûhî Bilmen ne Kamil Miras, ne de Hilmi

Ziya Ülken yetişebilirdi? Bunların ele aldıkları konular farklı olsa da daima o gelenekten nemalanmışlardır. Hatta şunu da rahatca söyleyebiliriz: Eğer Nureddin Topçu ve Necip Fazıl gibi zâtlar, tasavvuf geleneğine uyup bilinen mürşitlerine bağlanmasalardı, ne bugünkü Topçu olurdu, ne de bildiğimiz Necip Fazıl ortaya çıkardı.

Eskireni: Osmanlı'nın bilim ve tefekkür hafızası olarak söyleyebileceğimiz Süleymaniye Kütüphanesi'nde onlarca kitap katalogunda bulunan binlerce felsefe ve mantık eserinin bulunmasını nasıl yorumluyorsunuz.

Belağat demek, dil ve anlam felsefesi demektir. Bu zatın 20 eseri biliniyor. Bir kısmı yazma halinde. Bunun örnekleri pek çoktur. Bereket versin Araplar bu eserlerin bir kısmının edisyon kritiklerini yaparak neşrediyorlar.

Süleyman Hayri Bolay: Bugün sadece Süleymaniye yazmalar kütüphanesinde 500.000 civarında yazma eserlere, Anadolu şehirlerindeki ve bölge yazma eserler kütüphanelerindeki eserleri de ilave etmek lâzımdır. Meselâ Konya bölge yazma eserler Kütüphanesi, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, Tire Kütüphanesi, İstanbul'da Üniversite, Köprülü, Millet, Topkapı, Ayasofya Müze Kütüphanesi Millî Kütüphane, İsam ve Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi gibi kütüphanelerde pek çok yazma eser var. Bunların bir kısmı mükerrer nüshalardır. Muhteva itibarıyla mükerrer olanlar da vardır. Bunların içinde şerh ve haşiye olmayan hiç mi özgün eser yoktur? Bir başka misal olarak zikretmek icap ederse, şimdiye kadar el atıldığını pek görmediğim Müneccim Baş Ahmed Dede'nin "Âdâb-ı Mutalaa" risalesi konusu, muhtevası ve işlenişi bakımından tamamen orijinaldir. Süleymaniye Kütüphanesinde Üç ayrı nüshası olan bu risalenin 15 sayfalık bir tahlili tarafımdan yapılmış ve "Türk Düşüncesinde Gezintiler" adlı kitabıma alınmıştır. Bu tarz yapılacak onbinlerce eser vardır. Bunların hepsi, milletini, dinini ve kültürünü seven kimselerin yani hakiki milliyetçilerin himmetini bekliyor. Yoksa milliyetçiliğin havasını atıp kâr peşinde koşanların değil.

İşin acı olan tarafı şudur: Süleymaniye Kütüphanesinde araştırma yapmaya gelenlerden yabancıların sayısı, yerli araştırmacılarımızdan kat kat daha fazladır. Oraya bir selam vermek için uğrayanlar, bu acı tabloyu görürler Onlar menfaatleri için bu araştırmaları yapıyorlar. Çoğu zaman da doğruyu tahrif ediyorlar? Ya biz?

Eskireni: Zihin ve ufuk açıcı bu sohbet için teşekkür ederiz. ■